

PERU SUYUPI RIQSIQKUNAPA WILLAKUYNIN

PACHA-KUYUPA SASACHAKUYNINMANTA,
SUYUKUNAPA ISKAY CHUNKA ÑIQI
RIMANAKUYNINPI

2014, III KAWSAYPACHA

Pachamanta rimanakuy
Lima, septiembre 2014

INTE-PUCP
INSTITUTO DE CIENCIAS DE LA
NATURALEZA, TERRITORIO Y
ENERGÍAS RENOVABLES

PONTIFICIA UNIVERSIDAD CATÓLICA DEL PERÚ

Sutin /Título original

Declaración de los Académicos del Perú. Frente a los desafíos del cambio climático y a propósito de la vigésima conferencia de las partes.

III KAWSAYPACHA 2014 - Diálogos sobre la tierra

**Peru suyupi Riqliqkunapa Willakuynin. Pacha-Kuyupa
sasachakuyninmanta, suyukunapa iskay chunka ñiqi rimanakuyninpi.
2014, III KAWSAYPACHA-Pachamanta rimanakuy**

Kay qillqamanta / De esta edición:

© Pontificia Universidad Católica del Perú

Instituto de Ciencias de la Naturaleza,

Territorio y Energías Renovables

Av. Universitaria 1801, Lima 32, Perú

www.inte.pucp.edu.pe

Peru suyupi Riqliqkunapa Willakuynin. Pacha-Kuyupa sasachakuyninmanta, suyukunapa iskay chunka ñiqi rimanakuyninpi. 2014, III Kawsaypacha-Pachamanta rimanakuy. – Lima: INTE-PUCP, 2014. 64 p.

1. Cambios climáticos – Perú; 2. Cambios climáticos – Aspectos Ambientales;
3. Vigésima Conferencia de las Partes (COP). I. Título.

Qichwasimiman tikraqkuna / Traductores: Gavina Córdova – Luis Mujica.

NB:

*Dado que las palabras del quechua son polisémicas, en este texto será el contexto el que define su significado. Se han utilizado sufijos para precisar el sentido de la palabra. En este texto empleamos neologismos.

**Esta versión se escribe en el marco de la R.M. N° 1218-85-ED.

Hecho el Depósito Legal en la Biblioteca Nacional del Perú N°

ISBN:

Primera edición: Noviembre 2014

Tiraje: 2000 ejemplares

Diseño, diagramación e impresión:

Tarea Asociación Gráfica Educativa

Psje. María Auxiliadora 156 - Breña

Ñuqayku:

Riqsiqkuna Perú suyupa tiqsimuyu wasinkunamanta: Universidad Nacional Mayor de San Marcos, Universidad Nacional de San Cristóbal de Huamanga, Universidad Nacional de San Antonio Abad del Cusco, Universidad Nacional de Trujillo, Universidad Nacional del Centro del Perú, Universidad Agraria La Molina, Universidad Nacional de la Amazonía Peruana, la Universidad Nacional de Piura, Universidad Peruana Cayetano Heredia, Universidad Católica de Santa María-Arequipa, Universidad del Pacífico, Universidad Nacional Federico Villarreal, Universidad Nacional Hermilio Valdizán-Huánuco, Universidad Nacional de Cajamarca, Universidad Nacional del Callao, Universidad de Piura, Universidad Nacional de Tumbes, Universidad Nacional de Moquegua, Universidad Nacional José María Arguedas-Apurímac, Universidad Nacional Micaela Bastidas-Apurímac, Universidad Antonio Ruiz de Montoya, Pontificia Universidad Católica del Perú, kuskanchasqa,

Riqsiqkuna, riqsiy taripaq institututokunapi kaqkunawan: Facultad Latinoamericana de Ciencias Sociales (FLACSO), Instituto de Investigaciones de la Amazonía Peruana, Instituto del Mar del Perú, Instituto Geofísico del Perú, Sociedad Peruana de Derecho Ambiental, Instituto Goethe, Naval Medical Research Center Unit-6, Bright Sun Power Perú, CARE Perú, INCLIMA, Institute de Recherche pour le Développement, Waira, World Wildlife Fund for Nature-Perú, kunan pachapa sasachakuy churamusqanmanhina huñunakuspa,

Niyku:

Kawsaypachaqa iskay rimay kuskanchasqamantam qispin: Kawsay-pacha, kayqa ñuqayku ruway munasqaykupaqmi unanchahina: lliwpaq kawsay; yupaychanikutaqmi anti chaymanta yunka suyu runakunapa Pachamaman kasqanta, lliw kawsaqqunata uywasqanrayku.

Tinkusqayku nunanchaq siqifa Joan de Santa Cruz Pachacuti Salcamayguapa ruwasqanmi, payqa Perú suyumanta willakuqmi, paymi Relación de las antigüedades deste Reyno del Piruta qillqarqa 1620 watapi, chaytaq 1879 watapi rikurichisqa kasqa. Chaypim yachasqanchik tiqsimuyu chaniyuq kasqanta riqsinanchikta munasqa; hana pacha, apunkuna, inti-killla, pacha kuyurichiqkuna qawarisqa kachkan; chaymanta allpa, yaku-unu, kawsaqquna, warmi qari runakuna, qullqakunapas. Chayraykum Pachaqa maypim kasqan niynin, antisuyupi yachaqqunapa qawariynin qispichisqanku.

Kayna pachapiqa lliwnintinmi takyachinakunku, sapakamataqmi kawsayniyuq kanku, hinallataq kikin pachapuni kawsaypas.

Qawarisqaykumanhina *Kawsaypachaqa* Pachapa tukuy imanwan ñawray taripaqqunapa tinkuyinmi; paykuman lliwpaq hawka kawsay kananpaq churapakamunku, chayraykum *Kawsaypachaqa* riqsiykunapa sapichakuyninta, llaqtapa kamayninta, hinallataq allin kawsayninta qawarin, huk niyninpiqa, kay pachapa kawsaypaq nanachikuyninmi.

2014 wata III *Kawsaypachapi*, Pachamanta rimanakuyqa maskarirqa aswannirqa yachaqqunata riqsiqqunatapas Peru suyupi pachamamapa churmichakuyninta, hinallataq Pacha-Kuyumanta taripaqqunatapas tinkuchispan;

kay ñampim 2012 watapi I *Kawsaypacha* ruwasqa karqa, Pontificia Universidad Católica del Perúpi yachachiqkunawan, pachamamapa sasachakuyninmanta yachayninkunata llankinakunankupaq, hina qipanman, 2013 watapi II *Kawsaypachaqa* karqa Pacha-Kuyumanta yachayninkunata hinallataq taripayninkunata qawarichinankupaq.

2014 watapi, III *Kawsaypachaqa* Perú suyupa pachapa kuyurisqankunamanta riqsiqninkunapa tupanakuynin; Iskay chunka ñiqipi Suyukunapa Rimanakuynin (COP20), hinallataq, Perú suyupi, chaymanta tiqsimuyupipas Pacha-Kuyupa sasachakusqanmanta Willakuyninkuta qawarichinanrayku; chay willakuyqa yachaqkunapa yuyaymanayninkuna Pacha-Kuyupa chaqusqankunamanta qawarichinankupaq.

Kay Willakuywanqa, imaynam kunanpacha suyunchikkunapa kasqan qawariytan munayku; qatiqninmanqa, imakunawantaq pachakuyupa sasachakuyninkunata Peru suyupi tanirichinapaq hinallataq hallakunanapaq kamanakuy kananta.

Kay lliwpaq rimariyqa Perú suyupi pachamanta ñawray qawariywan lliw riqsiqkunamanta paqarimuqmi, kayqa taripaqqunapa ruwayninta patachaysinqa, suyupa tiqsimuyupapas pisiqninkunata qawarisqanmanhina kallpancharinapaq.

Kay Willakuyqa runakunapa kaqninkunawan allin kawsayninwan, markankunapi, pachamamawan kamarichin, chayraykum achka riqsikunapa kallpawan, hinallataq kusikuywan chiqapmanta, kamarichinakuypi upallalla llamkanku.¹

¹ kayhinta puririchikaptiyku, ashaninka Alto Tamaya-Saweto, Ucayali markapi, umalliqkuna Edwin Chota, Leoncio Quincima, Jorge Ríos, Francisco Pinedotapas, chay suwakuspa sacha kuchuqkunapa wañuchisqankuta, ancha llakiwan hinallataq rawrasqa sunquwan rimariyku.

Kay Willakuy ruwaypi piririyninga kaynam karqa: chunka huñupi imaymana sasachakuykunamanta yachaqkuna qawarinankupaq; chaymanta, Willakuy qispichinapaq qawarichiy, churanakuy, hinallataq kamasqaña nisqankuta churaspa qillqaynin qispichiy; qatinqinman, tantanakuypi sapa huñupa rimariyninta chiqanchanku; tukuyinpiqa, Willakuy qillqa tukupanankupaq churanakunku.

Kay llamkaykunapiqa qatiq huñukunam karqanku: Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykunapi Patachaynin; Urqukuna Ritikunamantapas; Mamaquchakuna, Chala Pachakunamantapas; Sacha sachá, ñawray Kawsaykunamanta; Yaku-unupa Kamasqa Patachayninmanta; Uywanakuy, Allpasuyu hinallataq Indígena Llaqtakunamanta; Wiñaypaq Markakuna; Qumiryachiy hinallataq Takyachiyman; Supaykuna Musuqyaynin hinallataq Kallpapa Atiyinmanta; Cienciamanta, Taripaymantapas.

Kay llamkayqa academiapa kallpachakuyinwan ruwasqan, suyuntinpi taripay riqsikunata tinkuchinapaq, hinallataqmi Pacha-Kuyupa sasachakuyinmanta ancha llakikuyinichikta qawarichin.

Puchukayninpaq niykuman, ñuqayku, academiapi kaqkuna hinallataq lliw runa, allin kawsaywan taripaykunapi pularisqa kaspá, Pacha-Kuyupa sasachakuyininkunapi sumaq ruwarinakunata qatichikunapaq,

Sunqunchayku:

Chunkantin willakuy lliw huñukunapi qawarichisqata, churanakusqata hinaspa kamarichinakusqata, hinallataq kay III Kawsaypachapi tantanakusqata chiqanchayku.

Kay Willakuyta puturichina.

WILLAKUY PACHA-KUYU HINALLATAQ SASACHAKUYKUNAPI PATACHAYNIN

Niyku:

Pacha-Kuyuqa tiqsimuyupa imaymana millayman tikrakuynin-kunata rikurichin, kayqa risqanchik watakunapim, runakunapa ruwasqanmanhina astawan chiqapyan, chaymi ñawray kawsaykunata waqllichin, hinaspa pachamamata unquyman qaykun.

Pacha-Kuyuqa pachamamatam yawyan, ñawray kawsaykunata chinkachin, hinallataq parakuna, wayrakuna, rupaykunatapas hukmanyarqachin.

Pacha-Kuyuqa lliw ayllukunapa kawsakuyninkunatam tikraran, chaykunam sapa runakunapa ima llaqta, ima yachayniyuq, hayka watayuq, ima kaqnikuy kasqanmanhina unquchin.

Chikikunam unquykunaman anchata qaykun, chaykunaqa pachapa muyusqanmanhinan, chaymanta kayninkuna kasqanmanhina: suñan, runamasin, allpapachan, runan, uywaynin, llaqtasayarin, pachamaman, kamachinpas, astawan pachapa riyninpi hukmanyán.

Perú suyuntinpi Pacha-Kuyuqa, markakunapi, llaqtakunapipas qunqaymanta rikurimuspa manchakuypaq, chayqa manataqmi ima ruwaykunapas puririchinata harkakunmanchu.

Perú suyupi anchatam pachamama sasachakun, chaymi nisyu unquqayninman yapakuspa aswan sasachaykunata churamun,

hinaptinmi suñanakuynin hinallataq runamasikunapas kaqninkunata yanqanchanman.

Perú suyupa llaqtasayariyninkunam manaraq allin tinkusqa, chaymi Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykunapi Patachayninpaq lliw runapaq ruwayninkuna mana puririnchi.

Perú suyuntinpim Pacha-Kuyupa hinallataq Sasachakuykunapi Patachayninmanta taripasqa yachaykunam manaraq kaptinmi willakuykunatapas qispirichinaraq.

Riqsiy taripaykuna chika chikallanraq hinallataq wiñay riqsiykunapas pisillaraqmi, Pacha-Kuyu hallakuy ruwana patachayninpaq, churakusqa kachkan.

Qillqakamachikuna, ruwanakuna, ñawpanchanakuna, imayna ruwayninkunapas Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykunapi Patachayninpaq qallarisqa ruwaykunam kachkan.

Kunan pacham, Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachayninmanta yachay munaqkunapa, hukkunapapas (empresakuna, lliw runakuna) munapakuynin hatarichkan.

Kantaqmi ñakariykuna llaqtasayariy kamachikuyninpi, ruwayninkunapi waqlliykuna kaptinqa patachanapaq ruwanapaq kamachiqillqakuna manaraq kanchu, aswanqa riqsiqkunapas tarisqanta lliw runapaq manaraq churakunchu hinaspa ruwaykunatapas manaraq puririchinkunchu, hinallataq wiñay riqsiykuna mana chaninchasqaraq kachkan.

Acadamiapa qawariyinwanqa ruwanakunatam qispichina kanman, Pacha-Kuyuman hallakuspa hinallataq chikikunamanta michakuna, pisiyachina unquyman qaykusqa kananta.

Qawarinapunim pachakuyu kasqanrayku manchakuywan llaqta-runakuna ayqikusqanta (pachamamapa qarqusqan), hinallataq Naciones Unidaspi musuq kamachikuykunata ruwaspa takyachina kananta qawarichina.

Kayta niykuman:

Kallpanchana hinallataq Ilaqtasayarichinam *Marco de Acción de Hyogo* munayninpi lliw suyukunapa churanakusqanmanhina, lliw riqsiqkunapa nisqanmanhina.

Paqarichina hinallataq takyachina rimanaykunata Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachayninmanta.

Kamaschana lliw yachayta hinallataq rimanakuypaq qawarisqakunata.

Ustuchina tiqsimuyu wasipa lliw yachachiyninkunapi Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachayninmanta kaqta.

Musuq ruwaykunawan hinallataq qichuña ruwaykunawan, huk takyaq ruwaykunata Pacha-Kuyuman hallasqa kananpaq, kamana hinallataq tanqana kanman.

Riqsiqkunapa, academia ayllukunapa ruwayninkunata allin kawsaypaq ruwanantam unanchana, Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachaykunapi kamachikuykuna sutilla lliwpaq kananpaq.

Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachaykunamanta yachaykunata qispichina hinaspa lliwman willarina, chaynallataq chuya paqtay ruwaykunata chiqirichina.

Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachaykunamanta sapa runapa atiynta, ruwaynintapas supaychana.

Lliw científico hinallataq académico riqsiykunata kuskanchachispa Qichu Willanakunata chaymanta Willarikuykuna llikasqata kallpanchana.

Wiñay Ilaqtakunapa yachayninkunata Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachaykunapi, sasachakuy harkanapaq, musuq kamachikuykunaman ustuchina.

Pacha-Kuyu hinallataq Sasachakuykuna Patachaykunamantaqa
riqsiqkuna academicokunapas aylluchasqapi, taripaykunata ruwana,
yachaykunata ayninachispa, aypurinakuspapas.

WILLAKUY URQUKUNA RITIKUNAMANTAPAS

Niyku:

Perú suyu kamachiq Ollanta Humala, qapaq kayninpi, Río + 20pi, *Pabellón de Montañas* arininpi rimarimun: “Pacha-Kuyupa churakuy-ninman runakunapa hallakusqanta kallpanchanapaq, kuskamanta llamkasun”.

Suyuntinpi Ruwaykuna Pacha-Kuyupaq hinallataq Markakunapi Ruwaykuna Pacha-Kuyupaq ñawparichina waqaychayninta, ruwaykuna takyachispa hanka urqkunapi iqu pachamamapa kawsayninta, yaku-unu uywayta hinallataq rakiyta yachasqanrayku.

Suyunchikpi hanka urqkunapi ritikunapa qulluyninga chiqapmi. Qichwaniq Urqkunapi 2010 watapi 41% ritikunaqa qullurusqaña; Cordillera Blancapiqa 27% qullusqa, hinallataqsi Cordillera La Viudapi 79% qullurqusqataq.

Qichwaniq Urqkunapi ritikunapa qulluyninga ancha sasachakuykunata rikurichimunqa yaku-unu aypunakuypi, hinallataq pachamamapa ñawray kawsayniyuqkuna pachanta hunuñawray pachakuyuyuy pachapa kasqanta waqllichinqa, chaywanmi lliw suyukunapi mikunakuna pisinman, hatun muchuymampas yaykunmam.

Hanka urqkuna, ritikunapas ñawpa hinallataq kunan runakunapapas yachanankun; chayrayku, pachakuyunpa chaqusqan hinallataq hallakusqan, ciencias naturales, sociales, culturaleswanpas riqsina kanman.

2002 watapim Perú suyu “*Declaración de Huaraz sobre el Desarrollo Sostenible de los Ecosistemas de Montañas*” Agenda 21, Capítulo 13 qatispa, qillqarqa.

Riqsiyku:

Estadopa akllasqa llaqtasayarinkuna, academiapas, hawasuykunapa yanapayninwan, Qichwaniq Urqkunapi ritikunapa imayna kasqanta, taripayninpipas allinniqtaña hayparqunku.

Chay kallpachakuywan ruwaykunam runamasita ukusunqunchachin hanka urqkunapa ancha allin kasqanta, aswanqa lliw suyupi yaku-unu kaptin hawkayaypi kanapaq.

Llakisqam tarikuyku:

Hanka urqkunamanta chaynallataq yaku-unu, pachamuyu, ritikuna, runamasi suñaynintinkunamantapas qawarinapaq pisilla yachaykuna kaptin, yanqa yanqallaña rikurimuynin, qatichiynin hinallataq willarikuyninpas; chaymi Qichwa Urqkunapa imayna tarikusqan yuyaymanayta sasachakuyman churan.

Chayna kasqanta qawarispa:

Musuq Ley Universitariapa taripaykuna kallpachay kamachikusqanmanta, hinallataq Academiawan Estado, Lliw Runakunapas tinkusqa kananta maskaspa,

Kayta niykuman:

Qichwa Urqkunapi Pacha-Kuyupa chaqusqankunata atipana, lliwpaq kamachikuykunata rimanakuypi llaqtasayarikunawanpas qispichina; ñawray runakunawan Estado kuskanchanakusqanta Kallpanchanapaq.

Taripay mana illayniyuq kananpaq ruwanakunata puririchina yachaykunata ayninachispa, aypurinakuspa ima, Qichwa Urqkunapi Pacha-Kuyupa chaquyninkunata qawarinapaq. Chay ruwanakunaqa científico riqsiykunawan kamachiqkunapa munayninkuna kallpanchasqata tinkuchiyta atin. Hinaspapas mana illayniyuq allin taqisqa willaykuna kananpaq; chaynallataq carrera, facultad, institutokuna hinallataq privado, chaymanta público kaqkunapa sasachakuyninta sasichinqa.

Kaqña willakuykunaqa kumunchasqa kaspera lliwpa yachananpaq kanman, hinallataq kuskanchasqataq kachun wayrakuna, kawsaykuna, runamasikuna, uyway, mamaquchakuna, ritikuna, hukkunamantapas ayllu markakunapi tupunapaqpas, matina hinallataq mañakuna kanman.

Qayariyku, Perú suyu tiqsimuyu wasikunata, ciencias naturalesmanta qallari taripaykunata kallpawan qispichinankupaq; chaywan yachay riqsiykunata, hinallataq ritikunapa imaymana kasqanta, hanka urqkunapi kawsaykunatapas aswan allinta riqsinapaq.

Ciencias naturaleswan socialespa tinkuyninta kallpanchana, Qichwa Urqkunapi Pacha-Kuyupa chaqusqanta qawarinankupaq.

Musuq qillqakamachipa nisqanmanhina, tiqsimuyu wasikuna taripanankupaq mamamnin qullqimanta wawachanankupaq kanchana. Chay qullqiqa runamasipa ancha sasachakuyninkunata taripayta atinman. Chaynallataq, Pacha-Kuyu pachapi, ayllu markakunapi, patma suyukunapi kamaqninkunata yanapanan.

WILLAKUY MAMAQUCHAKUNA, CHALA PACHAKUNAMANTAPAS

Niyku:

Tiqsimuyuntinpi imaymana pachakuyuqa mamaquchapa kawsay-nintam waqlirqachin runapa ruwasqankunawan.

Pacha-Kuyuqa mamaquchapa imayna kayninkunata nana-richichkan unqurichichkan ima, yakunkunapa riyninpi kaqku-natapas, El Niñohina.

Chay unqurichisqankunaqa purun pachapim qawarikun, yachanankuna hukmanyaptin, yakupi kawsaqkunapa tiyaynin chaqrusqa kaptin; ruruyninkunapas hukmanyarqun; yaku llimparqamuptin chalapa sullmaynin patanpi kawsaqkunata qarun; mamaquchapi yakukunapa puchquyninkuna hukmanyay, chaymi kawsaykunamanpas tiqsimuyuntinpi chayan.

Mamaqucha chala pachakunapipas pachamuyupa qaruyinqa, mikunakunapa, qali kaypa, llamkaypa, suñaypa, hinallataq, runamasipa sasachakuyininkunata tipiyman apan, aswan niraqtaqa Perú suyuhina, wakcha kaymanta manaraq llusqiy atiq suyukunatapas.

FAOwan churanakusqamanhina yakupi lliw kawsaqkunata nana-chikuna mana usuchisqa kananpaq.

Nisyu pantaykunam kachkanraq mamaquchapa, chala pachakunapas nanachikusqamanta, hinallataq takyachiy mana atiymenta;

Estadoqa unanchallachkantaq Ilaqtasachikunata, kamachi-qillqakunata lliwpaq ruwayninkunatapas pachamamapi sasachakuykuna hinallataq tiqsimuyuntinpi pachakuyu uywanapaq.

Kay pantaykunaqa chiqapyan kamachiqillqakuna, lliw kama-chiqkuna, chaymanta kamaqkunapas mana tinkusqa kaptinku, hinallataq suyuntinpi atipaq runakuna pisillaraq kaptin.

Kayta niykuman:

Mamaqucha hinallataq chala pachakuna uywaynin yachasqankuta puririchina, awqanakuykuna mana kananpaq.

Lliw suyuntinpi pachamamarayku hinallataq yakupi kawsaykuna yachayninpi wiñaypaq kananpaq kamachiqillqakunata huntachina hinallataq tinkinachina.

Pachamamamanta willakuykunata chay pachallapuni yachasqa kayta atin, lliw taqisqa willakuykuna allwisqahina kaptinku.

Ciencias marinas yachamuqkunata, hinallataq taripaykuna ruwanapaq kaqta, chaymanta, ñawpa riqsiykunata runapa atiyinkunata kallpanchanapaq.

Mamaqucha chala pacha Ilaqtasayarichiqninta hinallataq kama-chiqninkunata kallpanchana.

Pachamamata purun kawsayninkunatapas uywasqata qatipaspa kallpanchana.

Lliw suyuntinpi hinapi tiyaqkunawan kuskamanta kamay-kachinakuspa, kamaqkunapa qillqakamachi ruwayninkuna mamaqucharayku, chala pachakunarayku wiñay kananpaq ruwayta unanchana hinaspa puririchina.

Mamaquchamanta, chala pachamantapas llaqtasayarinakuspa llamkaqta, ruwaykunapi, taripaykunapi rimanakunankurayku, sapa sapalla kallpankuta mana usuchinankurayku hatarichina.

Mandato de Yakarta de la Conferencia de las Partes del Convenio sobre Diversidad Biológica (COP- 2 CDB) mamaquchapi ñawray kawsaykunata uywanapaq, maña qulluchispalla yawyanapaq kaqta, kallpanchana.

WILLAKUY SACHA SACHA, ÑAWRAY KAWSAYKUNAMANTA

Niyku:

Sacha sacha uywayqa ancha sasam Pacha-Kuyuwan chawpichasqa kaqkunata qawarisqaqa; kayhina, yakurayku ñawinkunapi sachakunata qulluchinku.

Usyachinapaq ruwaykuna kaptinpas, mana qunqanachu Perú suyuqa huk suyukunapa miyusqanmantaqa, pisillatam miyun -0.4% quñirichiq supikuna-, chaymi imayna hallakuyninmanta aswanqa qawarina kanman.

Yunkakunaqa tukuy ima kawsaykunatam waqaychan, yakuta, takyasqa mikuykunata hinallataq ñawray kawsaykunata kusata uywan.

Sacha sachakunaqa ancha allintam carbonota hapin hinaspa sipun.

Pacha-Kuyusqanpi hinallataq runakunapa tukuy ima ruwasqan-kunapi yunkaqa ancha ancha llakiman qaykusqahina tarikun, aswanpaschá paqlayaytapas qallaykunman.

Pachapa qalayaynin hinallataq chulla kawsayllaña tarpuyapas Pacha-Kuyupa qaruyinkunata, runakunapa unquqaynintapas mirachin.

Achka yunka ayllukunam unqunayachkanku Pacha-kuyupa imakunapas chaqusqanmanhina.

Sachakuna kuchuy allillapi utaq suwakuspa, hinallataq kañayninpas millaytam yunkakunata aswanta unquqyachin.

Sachakuna sayarichiy ruwaykunaqa manaraqmi kunankama allin haypasqachu; chay ruwasqaña kaqkunapipas, mana hallakuq sachakunata mana allinta akllarispanku tarpuptinku.

Wiñaypaq waqaychasqa, uywasqataq lliw purun kawsaqkuna hinallataq yaku-unupas kananku.

Kayta niykuman:

Achkata, kamasqata willakuykunata, pachapa qalayayninmanta, sacha kuchuymanta, chulla kawsayllaña ñawray patakunapi tarpuymantapas paqarichina.

Yunkakunamanta yachaykunata huqarina niraqchasqa kama-chiykunata paqarichinapaq, yunkakuna qatipanmarayku hinallataq pusrinarayku.

Pacha-Kuyupa yunkapi lliw sasachakuyninmanta taripaykuna ruwaq runakunata kallpanchana kanman.

Patachaynin hinallataq allpa pachakuna sinrichayninpas tinkisqata qispichinankurayku lliw kamachiqkunapa ruwasqanku matisqa kanan.

Yunka nanachikuqkuna sacha qulluynin pisiyananrayku, ichaqa sacha sachakuna rurunanpaq, mirananpaqpas ruwaykuna purichisqankuta kallpanchana.

Yunka pachamamakuna uywanapaq, niyku:

Tupaqninpi tarpuykuna, kamasuyukunapas tinkunasqa kananpaq hayllina; hinallataq yanapayninta allin hallayninpaq, pachakuyupa qaruynin pisiyananpaq, mikuykuna takyasqa kananpaq.

Akllasqa uywakunata qawarinapaq, yunkapa kawsayninta hinallataq chinkariyninta, allpa ruruchiy tikrakuyninta, hukkunatapas, tupunakunawan yuyaymanaspa qawarinapaq puririchina.

Pachamamapa ñawray kawsayninkuna hinallataq yunkapa kawsayninkunatapas Pacha-Kuyupa qaruynin qatipaqkunata unanchana.

Quñirichiq supikunapa qaruyninta qatipanapaq qawana pukarakunata hinallataq akllasqa chakrakunata takyanankama sayarichina.

Yunkakunapa chinkayman yaykuyninta pacha qalayaywan hinallataq paqlayayninwan ñakariyman yaykuyninta qatipana.

Pachamamapa nisyu muyuyninwan kawsaykunapa tikrakuyninta, qispiynintapas qatipana.

Runapa allin kananpaq pachamamapa churasqanta yupaychana hinallataq yanapayninta chaninchana.

Yunkakunata hinallataq sallqa uywakunata chuya chuyay qawarinapaq hinallataq qatipanapaq kamayta qispichina.

WILLAKUY YAKU-UNUPA KAMASQA PATACHAYNINMANTA

Niyku:

Yaku unuqa lliw kawsaykunapa, runapapas sunqunmi, chayraykum patachaynin hinallataq uywaynin ruwachikunanpuni Pacha-Kuyupa sasachakuynin atipanapaq.

Llakiwanmi qawariyku:

Kunankuna pachamama imayna ruruchiynin hinallataq kaqninkuna yawyayninpas pachamamatam qaqrayachinpuni, chaymi runapa hawka kayninta llumpayta llakllachin, hinallataq yachaynin pisi kasqanta, allin kawsay mana yachasqantapas qawarichin.

Yaku-unum ancha qillichasqa kachkan, chaytam sapakamapa anchuykusqanmanhina kunanpachapuni nanachikuna.

Manam allintachu qichukunawan ruwanku, hinataq kichkichisqallam kachkan, hinallataqmi wakillanman imakunapas chayachkan; chaykunam yaku-unu patachayninta hinallataq wiñaypaq kayninta umpuyachin.

Yakutam anchata usuchinku mana yupaychayta yachaspanku, chaymi astawan chinkachinman; yakuraykutaq hatun ruwaykunata yanqapuni hatarichinku, llasaq qullqita yanqanchaspa huk markakunamanraq yakuta pusanku.

Yakuyuq kayninchik hinallataq mayman wischunanchik Estadopa mana qatispasqan kaptinmi, ayllunchasqa munayniyuq awqanaqukuna hatarimun hinallataq suwakuq, waqlliy ruwaqkuna kan.

Yaku-unupa supayninta, kallpanta hinallataq yawyaynin takyaypi kaynin qispichiyimi ancha allin.

Yuyayniyuq kayku:

Yachay riqsiykunatam paqarichina yachaykunata ayninachispa hinallataq aypurinakuspa lliwpaq kananrayku.

Mana kanchu kamasqa yachana, pusapana, qatipana, ñawpa yachaykuna, ñawpaq qawarinapas, hinallataq pachamamapa imayna kasqan qatipanapaq.

Lliw llaqtasayarichisqakunam runapa llaqtayaynin mana kaptin kamachiykunatapas llakllachkan, hinallataq chaylla chaylla awqanakuyman yaykunku.

Yaku-unuqa ñawinninkunamantapacha pachamamapa patachayninman, kuskanchasqa ruwaykunamanpas manaraqmi churakunraqchu.

Yaku-unupa ñawinninmantapacha mana allin kamachisqa kayninqa patma suyukunapa kamachinakuyninpi pantasqa kayninkupim qallarín hinaspa kusa patachayninta harkan.

Yaku-unupa supaynintam mana kusatachu pularichkanku allin takyasqa kayninpaq.

Riqsiyku:

Wiñaymanta riqsiykunata hinallataq chala, anti chaymanta yunka suyukunapa ayllu llaqtakuna yaku-unupa ñawinninpi imayna patachayninkunatam churana.

Kachkanmi ñawray pachakuna, kawsaykuna, uywaykunapas, lliwnintin patakunapi takyasqa ruwaykunata qispichinapaq.

Kikinmanta llaqtayaqkunapa hinallataq kunan pacha allpa ruruchiqqunapa yachayninkutam, hallakuymanta, pachamama yawyayninmantapas kaqkunata hinallataq qispichisqankutapas riqsina.

Runa kay ñawray kasqan hinallataq suñakuynin, uywaynin chullasqa kaptin, imaymana qichu ruwaykunata, yaku-unupa kamasqa patachaynintapas matin.

Kayta niykuman:

Lliw runapaq kamachiqqakuna hinallataq ruwanankupaq kaqkunapa kuskanchasqa kayninta kallpanchana.

Yaku-unupa hawa markakunakama mastarisqa kayninqa wiñaypaq yupaychasqam kanan.

Llaqta ukupi yaku-unumanta kuskanchasqa patachaykunataqa llaqtapa, runapa mirasqanmanhina puririchina.

Chalapi, antipi hinallataq yunka suyukunapipas allpa uku yaku-unumanta riqsiykunata mismichina.

Lliw ruwanakunata kuskanchasqata puririchina, pachamama hinallataq yaku-unu uyway yachachinakuypi.

Yaku-unu patachaynin kuskamantaruwasqa kananpaq, qullqi kamachiypi kusa yanapakuqta, musuqtataq qispichina.

Academicokunapa rimanakuyninta yachachisqankupi, taripasqankupipas yaku-unu patachaymanta willakuptinqa sayapakuna.

Tiqsimuyu wasikunapa, huk yachaywasikunapa yanapakuyninwanpas yaku-unu qawarina pukarakunata unanchana.

Riqsiqkunapa taripayninta wiñay riqsiykunawan tinkuchispa yaku-unu kamarichiyanta rimanakuyta munarichina.

Lliw suyuntinpi yaku-unu kamasqa kayninmanta allin kawsayta qispichina.

Yaku-unupa kallpan imakunapaq allin kasqanta wiñaypaq, hinallataq lliwpaq kananrayku puririchina.

WILLAKUY UYWANAKUY, ALLPASUYU HINALLATAQ INDIGENA LLAQTAKUNAMANTA

Niyku:

Indígena llaqtakunaqa pachamamapa unquqyayninta, Pacha-Kuyutapas musyaspa, lliw kaqninkunapa sasachakuyman imayna yaykusqanta (yakupa puririyin, pisqkunapa ripuyintahina) qawariyku; chaykunaqa yaku-unapa pisiyasqanmanta, sacha sachakunapa yawyakuqsan, allpakunapa sullmasqan, hinallataq ñawray kawsaykunapa chinkasqanmantapas llakita willakun.

Lliw anti suyupi yaku-unupa, qasakunapa, muchuy mitapa pisiyaynin, ritipa chulluynin, pachamuyupa chaqwakuyninpas huk niraqmi lliw yunka suyupi yaku-unupa llimpamuyinmantaqa, hinallataq muchuykunanta, qalayayninmanta, ñawray kawsaykunapa chinkayninmantapas.

Ayllu llaqtakunapiqa maypi tarikusqanmanhinam qaruykuna kan, chaynallataqmi sayariyninkupas runankunapa yachasqankumanhinataq.

Runapa ruwasqanwan pachamuyu hinallataq Pacha-Kuyupa qaruyininkunaqa lliw suyuntinkunapi runakunapa kawsakuyninta, hawka kaynintapas yawyan, qali kayninta ñakarichin hinallataq takyasqa mikuyninkunatapas pisichin.

Yaku-unupa pisiyayninwan utaq llimpayninwan qullqi tariy, ruruykunapas qulluchkan; chaynallataq rupaykunawan, allpakunapa

wakchayayninwan, aqarwaypa rikurimuyninwanpas; chaykunam Pacha-Kuyuwan kуска llaqtakunata ripuchin, hinaptin runapa kawsaynin, suñankunapas millayta waqllin.

Llaqtakunapa sayariynin, ripukuynin hinallataq suñankuna hukmanña ruwaynin (minería, agroindustria, hidrocarburos) pachamamata, runapa kawsaynintapas ayllusuyukunapi qarun.

Ayllu llaqtakunapi Pacha-Kuyupa hallakuynin hinallataq taniyninpas sasachakun kamachikuy mana munayniyuq kaptin, kamachiqillqakuna mana sunita sayaptin, waqlliқkunapa huchanpi, hukniraq manchay pacha kasqanpi, narcotráfico kasqanpi ima.

Indígena runankunaqa pachamama nanachikusqanpim wañuytapas tarinku, imaynam kunan asháninka umalliqkuna wañuchisqankuta qawarisqanchikhina.

Uywanakuypaq ruwanakunam, kamachinakuykunapas Estadomantapacha mana kanchu alliaqa, aswanña pachamamapa kaqninkuna uywanapaqqa.

Indígena llaqtakunaqa hinallataq allpa ruruchiq ayllukunapas pachamama uywayta sumaqta yachanku chaypi tiyasqankurayku hinallataq kuskanchasqa kawsasqankurayku.

Indígena llaqtakunapi, ayllu llaqtakunapipas usuchinakuyqa runapa imayna kakusqantam hinallaraq pingachichkan, astawan kikinña pisichakunankama; chaymi riqsiyninkunata ruwayninkunata, ñawpa qichukunawan yachayninkunatapas lliwta wischuchin.

Runayaypi uywanakuy haypanaraykuqa imaymana kawsakuyniyuqkunatam yupaychana, hinallataq rimanakuyta, yachaykuna llankinakuytapas hayllina.

Kayta niykuman:

ESTADOPA RUWASQANMANTA:

Estado nanachikuqkunatam lliwta matina, Pacha-Kuyuman hallakuy-ninpi hinallataq taniyninpi qawarinankupaq, chaynallataq ayllu llaqtakunapi imapas qaruykuna sasichiyinkupi.

Estadopa llaqtasayarinkunata matina, ayllu llaqtakunawan kuskan-chaspa pachamamamanta llamkayninku kallpanchasqa kananpaq.

CHIKIKUNA MANA KANANPAQ:

Pachamuyu qawana pukarata hatarichina, ñawpa riqsiykunayuqta Pacha-Kuyupa qaruyinkuna sasichinapaq.

Pachamama waqlliptyn, Ayllu llaqtakunawan kuskanchaspa llakipi tarikuq suyukuna hatarichinapaq ruwaykunata unanchana.

Indígena suyukuna Pacha-Kuyu atipayninpi ancha nanachikuqku-naqa amachasqam kayta atin.

Kitisuyu kamasqa patachaykunata puririchina, hinallataq yaku-unupa ñawinkunamantapacha amachana lliwpa churakuyninwan: Estado, ayllu llaqtakuna hinallataq empresakuna.

Ayllu llaqtakuna (antipas yunkapas) hinallataq llaqtapa organi-zacionninkuna rimanakuyta purichinanku Estadowan kuska, chaynallataq (lliwntin) ONGkuna, empresakuna pachamama qawariqkunapas.

Ley de la Consulta Previa ruwanankupaq matina; hinallataq pacha-mama, qali kay chaymanta yachachinakuy qullana kananpaq.

Ayllu llaqtakunapi, takyasqa ruruyniyuq ruwanakunata puririchina, wakchayaymanta llusqinapaq yanapakusqanrayku.

QISPIYA TUPUYNINMANTA:

Anti, yunka runakunapa yachasqankuta yuyarina; chaypiqa runa pachamamapa kamasqa kaqnin, mana Pacha-Kuyupa waqllirqa-chisqanmanhina sapaqchasqachu.

Ñawpaq qichu ruwaykunata kaqmanta chaninchana, chay pata-patakuna, sacha-sachakuna, yaku uyway, anti yunka rurukuna, hampi qurakuna, hukkunapas waqaychanapaq.

PACHAMAMAMANTA WILLANAKUY HINALLATAQ YACHACHINAKUYMANTA:

Iskay simipi willanakuyta tanqana, ñawpa riqsiykuna hinallataq Pacha-Kuyumanta kaqkuna chiqirichisqa kananpaq.

Pachamamarayku runapa sunqunta hinallataq nanachikuyninta, riqsiyninkunata hayllina.

Pachamama uywanapaq, imayna kasqan musyanapaq yachachinakuyta puririchina.

Lliw yachay wasikuna yachachinakuynin patachayninpi pachamamamanta, Pacha-Kuyumantapas ñawpa riqsiykunata, musuqkunatapas churana.

ESTADO-EMPRESAKUNA-AYLLU LLAQTAKUNA TINKUYNINMANTA:

Tiqsimuyu wasikuna, Estado hinallataq empresakuna pachamama nanachikuyninkumanta hamutanankupaq hayllina.

Estudios de Impacto Ambiental (EIA) chuya kananpaq matina, hinallataq lliw pachamamapi qaruykunata qawarispá ruwanankupaq.

Tiqsismuyu wasiqa riqsiykunapa chiqap kasqantam sayachinman.

Pachakuyupa qaruyinkunata hinallataq yawyaq empresakunapa ruwayinkunata aswanta qatipananpaq Estadota matina.

Consejos de Cuenca sasachakuyninkuna paskariyninpi ayllu llaqta patachasqakunata yaykuchinankupaq tanqana.

WILLAKUY WIÑAYPAQ MARKAKUNA

Niyku:

Markakunaqa mana haykaqpas rikusqatam wiñachkan, tiqsimuyupi lliw runakuna kaqmanta patmantam chichun, PBItapas achkaniraqta, pachamamapa kallpanwan ruruchisqantapas hinallataq kaqninkunatapas huñun.

Tiqsimuyuntinpi kallpa imaynama yawyaykunapi (transporte, industria, electricidad, comercial y residencial) kaqmantam 75% quñirichiq supikuna, hinallataqmi achkampi qupakuna, qilli yakukuna llusqsimuqpa puchun. Pachamama hinallataq yaku-unu yawyakusqan yupi kay watakunapi llumpayta wiñarqan.

Perú suyupiqqa markakuna mana patachaywan wiñarqan, wasiwan huntachiyipi pachamamata (yaku, allpa, wayra) mana kuyaspa tiyanku, chaypiqa achka runakunam wakchayachisqa hinallataq rakisqa, qipanchasqapas tarikunku. Chayna tiyasqankupi kaw-saynin waqllin, uhu unquykuna hinallataq yakumanta unquykuna rikurimun.

Suyuntinpa qillqakamachin allpa patachanapaq mana kanchu; kaspapaq suyuntintam kamachinan markakunapi pachamamawan sasachakuykuna atipanapaq.

Lliw llamkapakuykunapim: wasi ruway, empleo, qullqirayku imapas yanapakuykunapi manaraq takyay kachkanchu; chaykunam awqa-

nakuyta hatarichin (allpa, yaku-unu, supay chaymanta imakunapas) kaqkuna mana ayparikuptin hinallataq lliwpaqpacha mana allin kamachisqa kaptin.

Lliw runan, pisilla willanakuynin, yachachinakuyninpas kaptin mana ukusunquyuq, runayaywan kikinmanta ruwaynin kananpaq, chaymi mana kikinchasqa manataq nanachikuyniyuq tiyasqankupipas.

Markakunata patachay ruwayninpim llaqtasayari umpuyasqa kachkan, chaymi suyuntinpi allpapacha mana allin allichasqa chaynallataq markakunapa takyasqa kaynintapas michan.

Suyuntinpi kamachikuqkunaqa mana allin tinkunasqam kachkanku, chaymi markakunapa wiñayninwan hinallataq Pacha-Kuyupa qaruyinwan sasachakuykuna paqarimuptin mana atinkuchu kuskanchaspa atipayta.

Kayta niykuman:

Markakuna patachasqa kananpaq allin qichukunata qispichina hinallataq kuskanchanakunanpaq puririyinta kallpanchana.

Runapa muchuqninkunata huntachina, takyasqa kananpaq qawaripa hinallataq runayayninwan sayayninta kallpanchasqa chaynapi markakunapa pachamamam uywanapaq.

Markakunaqa ruwayninkunapi carbono pisiyachiymam rinanku, hinallataq pachamuyuwan uywanakunan, markakunapa yaku-unun kamasqa patachayninwanpas puririyinta paqarichina.

Lliw kamaqkunayuqta llaqtasayarita hatarichina, markakunapa qispiynin hinallataq patachaynin kuskanchaqa kallpanchana; runakunapa pisiqninkuna churanarayku, hinallataq pachamamapi takyasqa kawsayninkuna, marka allpankunapas yupaychasqa kananrayku.

Runa kayninta yupaychana, nanachikuyninpi imapas ruwayninkuna kallpanchasqa kananpaq. Chayna kaptinqa qawarinmanku wiñaypaq sayaq markakuna ruwayta, pachamamapa kaqninkuna churasqanta cienciapi, tecnologiapipi yupaychaspas; hinallataq academiawan kamachikuqkunapa kallpanchakuyninkutapas yupaychaspataq.

Runakunata qayarina pachamamapa qusqanta yuyaywan yawyanankupaq, hinallataq rurusqanmanhina kamasqata, qullqichaymanta rakisqa kaspan lliw runakunapa pisiqninkunata nanachikunanpaq; ruruq kawsaykunapa imayna kawsakuyninkuta qatispa, imapas wischusqa kaqkunata yapa yapamanta huqarispas.

Runakunapa illanankuna takyaysa kananpaq kallpanchana, imaymana kaqkunata tinkinachispa, tupanachispa ima; markawan illanakunapa tinkunanku sumaq kananpaq, pachapi markakunapa kaynin allinchasqa kananrayku.

Allpapacha patachayninpi kamasqa kananpaq kamachiqillqakuna ruwanankupaq qayarina, chaynapi markakuna Pacha-Kuyapa qaruyininkunata qawarinankupaq.

WILLAKUY QUMIRYACHIY HINALLATAQ TAKYACHIYMANTA

Niyku:

Pacha muyuwan hinallataq suñarayku imakunapas ruway qatiymi llumpay sasachasqa tarikun, wakchayayta hinallataq chullachasqa kay qulluchiyta manaraq atisqanpi; kayqa tiqsimuyuntinpi rantinakuy, lliwpaq pachamuyu, kamachiqpa ruwaynin, pachamamapa kaqninkuna yawyaypas takyasqa kananrayku, hinallataq chaypa ruruyninkunatapas lliwman aypunarayku.

Kunan pacham kusa allin ruwaykuna huñunapaq hinallataq takyay aypanamanta yuyaymanarinapaq, markakunapa ruwayninpi carbono pisiyachisqaña kananpaq; Economía Verde Naciones Unidaspa Pachamamarayku (PNUMA) ruwanankunamanta hinallataq Qumiryachiymantapas rimanakunapaq.

Qumiryachiypa ruwasqanqa ancha allinmi wakchayay qulluchinapaq, pachamama uyway hinallataq churasqankuna allin yawyanapaq, chaynallataq kuskanchasqa suñaykuna takyananpaq.

Economía Verdeqa/Qumiryachiypas suyuntinpa ruwananpaqmi, chaypa kaqninkunataqa kuskanchasqa ruwanakunawanmi qispichina, chay pachallapuni ruway munasqankunata kuskanchachispa.

Allin tecnologiakunapi hinallataq musuq industriakunapi, chaymanta chaninta hinallataq waqlliynta allin patachaypi qullqitaqa

puririchina; suyu yanapaqkuna, empresakuna, rantiqkuna, hinallataq runapa takyaynin sumaq apaykusqa kananpaq.

Perú suyupiqqa biocomercio allintañan puririchkan hinallataq economía verdepas yunka takyasqa uywaypi, chaynallataq *Reducción de Emisiones por Degradación y Deforestación* (REDD) ruwanakunapipas; qawarinapaq Madre de Diospi, San Martinpipas REDDpa ruwanakuna qallarirapaq rimachkanku, chaymi Economía Verdepa maypi allin tiyananpaq maskarina kanqa.

Pachamamapa ruruynin rantinakuy ruwayqa allinmi kunanpacha kachkan, lliw llamkapakuykunata takyaywan, paqtaywan chaymanta runapa hawka kawsayninwan kuskanchasqa kaspa.

Kayta niykuman:

Hawa suyukunapi, Qumiryachiyanta/ Economía Verdemantapas rimanakuyman Perú suyupa academiam yanapayta atin; Perú suyuhina mallwachkaq suyukunapas allinnin kaqninta akllaspa qatinanrayku.

Qullqichay allin kananpaq chaynallataq lliwpaq kamachikuykuna puririnanpaq allichana, qispiypaq ruwanakuna puririnanpaq qullqita churana, Qumiryay ñanninpi runakuna allin kanankupaq.

Runapa atiyinkunata hinallataq runantin pachamamapa kawsayninkuna patachayninmanta riqsiyninkunatapas, kallpanchana.

Economía Verde chaymanta pachamamapa ruruynin rantinakuy qispinanpaqqa, maypi yachaykuna riqsinapaq kaqta akllana.

Pachamamapa kaqninkunata patachanapaqqa empresawan, tiqsimuyu wasiwan chaymanta ayllu llaqtakunawan kallpanchana hinallataq imay pacha allin kasqanta akllana.

Kamachiqkunata Economía Verde puririchiyinpi yanapanapaq yachaykunata paqarichina.

Lliwpaq kamachiykunata hinallataq matispa kamachikunata qullqichanapaq puririchina, aswanqa Pacha-Kuyuwan iqyaraq llaqtakunapi.

Runapa atiyinkunata, taripaypi ruwayninkunatapas qispichina, hinallataq Economía Verdepaq imayna qullqiyachiyta, chaymanta pachamamapa kaqninkuna uywayta, runa Pacha-Kuyuman hallakuyninta taniynintapas qispichinataq.

Taripanapaq, qillqakamachikuna ruwanapaq, qatinapaq, qawarinaapaq, matinapaqpas, qullqita maskana.

Perú suyupi musuq Economía Verdeta qispichina allinnin kaqninta akllaspa, musuq kaq Economía Verde Mundialpi ruwayninkunawan umallinapaq.

Qumiryaypa pisiqninkuna qawarichinapaqqa achka achkata qullqita maskana, allinnin kaqninchikta akllaspa, qullqiyachiy-ninta qawaspa, musuq ruwaykunapa rurusqan lliw runapaq qullqi qayanapaq.

Pachamamapa ruruyninta uchuy taksa empresakunapi (MYPES) rantinakunapaq, hinallataq hatun empresakunapi corporacionkunapipas allin kaq ruwanakunata puririchina.

WILLAKUY SUPAYKUNA MUSUQYAYNIN HINALLATAQ KALLPAPA ATIYNINMANTA

Niyku:

Perú suyuqa imaymana yachayniyuq runayuqmi, allpanpas tukuy niraq hinallataq llaqtankunapas chiqirisqa.

Musuqyaq supaykunam wiñaypaq kaq kallpankuna, Perú suyupaqa kan chiqap supaykuna musuqyaqnin, inti, wayra, yaku, kawsaykunapas mana hatallisqaraq.

Chuya tecnologiakunam kan electricidad lliwpaq haypachinapaq, chayqa llapallan anti yunka markakunaman electricidadtaqa chayachinman.

Kunan pacha takyasqa kaq supaykunamanta llakikuyqa manam qawarinchu qipa wiñaykunapa mañakuyninta; supi, petróleopas 30 utaq 50 watakamallapaq qawarisqa kasqanrayku.

Perú llaqtaqa manam allin willasqachu kachkan, manataq chuya supaykunamanta sunqunchasqachu.

Riqsisqa supaykunapa chaninmi llumpay, combustibles fósiles hina pachamamapa mana chaninchanchu; purun supiñataq yanapasqa kasqanrayku wakin supaykuna musuqyaqninta mana yanapanchu, kaykuna pachamamawan kuyapayayniyuq kachkaptinpas.

Kanmi kamachiqillqakuna supaykuna musuqyayninrayku minkarikuq, ichaqa witisqam. Hinallataqmi, lliwnintin llaqtasayarikuna supayrayku ruwanakuna puririchiq, paykunapura mana tinkusqa kanku.

Huk suyukunata qawaripa, Perú suyupi 5% musuqyachisqa supaykuna 2013 watapaq kananta witrqun, chayqa huk suyukunapa ruwasqanta qatipaykusqaqa pisilla.

Pachamamapi supaychasqa kallpakunaqa achkam kachkan, 119.7 TJ watapaq, chaykunaqa residuos agrícolasmanta, agroindustrialmantapas llusqsimuq.

Kayta niykuman:

Supaykunataqa qawarina sapa patma suyupa imayna kasqanmanhina tupachispa, chayna ruwasqam qipa wiñaykunapaq haypanqa.

Supaykuna takyasqa kanapaq ruwanakunata qispichina musuqyasqa supaykunata kallpanchaspa, hinallataq qatisqanchik yachaykunata ñawraychasun, huk supaykuna térmica, mecánica-hinakuna, imakunapas ruwanapaq kananrayku.

Sapa aylluwasipi kamasqa kanchaqkunata mirachina, karunpi kaq llaqtakuna, kaymanta 5 wataman, electricidadniyuq kanankupaq.

Kikin llaqtakunapi tiyaqpa atiyinkunata hayllina, chaypi microempresakuna hinallataq ayllu llaqtaman kamasqa patachayninkuna puririnanpaq.

Purun supikunapa yanapasqa kayninpi chanin waqllichisqankuta sayachinanpaq churasqa chaninkunata minkana, chaynapi musuqyachisqa supaykunawan ruwaykuna puririnanpaq.

Tinkunakusqa kamasuyukunapa rimanakuyninta puririchina, ruwaykuna hinallataq ruwanakuna musuqchasqa supaykunawan ruwayninkunata allin qispinanpaq.

2008 watapi Decreto Legislativo 1002 kaqta ruwanapuni, chaypim nichkan musuqchasqa supaykunaqa –solar, eólica y biomasa-matriz energeticamanmi chiqapta churanan; chaynallataqmi CONCYTECwan MINEM kuskanchanakunan, patma suyukunapi kamachikuqkunañañataq tiqsimuyu wasikunapi, institutokunapipas imaymana taripaykunata qispichinanku.

Estadowan runakuna hinallataq kamachiqninkunawan ruwayninkunapa haypasqanta lliwman qawarichinan, chuya tecnología hinallataq supay kallpa allinnin kasqanta minkanankupaq.

Chala suyupi rupaywan hinallataq wayrawan ruwanakunata qullanana, kaypim yaqa lliw runakuna kichkichasqa tiyanku, hinaspa energía electricata nisyuta mañakunku, ñawpa supaykunawan: rupaypa, wayrapa kallpanwan kachkaptin, paykunaqa energía eléctricawanraq kachkanku.

Tecnologiawan ruwaykuna puririnanpaq kallpanchana; pachamamapa kaqninta chaninchaspa térmica, eléctrica, motriz supayninkunata paqarichina.

WILLAKUY CIENCIAMANTA, TARIPAYMANTAPAS

Niyku:

Taripayqa musuq willakuykuna hinallataq musuq riqsiykuna unanchaqmi, chayqa imayna kawsasqamanta, hinallataq pachamamapa, runankunapa hukmanyasqanmanta.

Kunan pachapiqa aswan achka yachaykunata willaykunatapas munanchik, pachamama urqukuna, chala suyu, mamaqucha, yunka, ñawray kawsaykunamantapas; chayqa Pacha-Kuyuyman hallakuyninpaq hinallataq taniyninpaq ancha allin.

Peru suyupiqa cienciapaq, tecnologiapaq, taripaypaqpas manan chikallanpas qullqi kanchu, chayqa PBIpa 0.15% llanta yawyan; chaytaqmi sasachan suñanakuyipi chaymanta runamasiyaypi qispispa Pacha-Kuyupa qaruyininkunata atipanapaq.

Academia científica, Estado hinallataq kamachiqkunapas rimanakunankupaq manaraq allinchi kachkan.

Kunan kaq willakuykunaqa manam allin taqisqachu kachkan, hinallataq hukllachasqa taqikuna mana kantaqchu, chaymi mana atikunchu taripaykuna tupanachiy.

Academiaqa runamasi allin kananpaq, kusa yachaykunata qatinapaq qispichinan, hinallataq musuqyaykunapa qispiyninta allin ñan-nintakama puririchinan, wakcha runakunata sumaqta qawarispas,

Pacha-Kuyupa qarusqan suyukunapi iqusqa tiyaqkunatapas uywanapaq.

Taqisqa yachaykunam mana kanchu, chaymi yachaykunata ayninachispa taripaykuna ruwanapaq mana yanapanchu, hinallataq aypurinakuypi ruwanapaqpas.

Allin kamachikunata yuyaymanaspa pachamamapa kaqninkunamanta canon qusqankuta taripaykuna ruwayman churana.

Kayta niykuman:

ESTADOPA LLIWPAQ RUWASQANMANTA:

Academiawan Estado kuskanchasqa kayninta puririchina hinallataq chay kuskanchaspa kayninkupaq kallpanchana, taripaywan riqsisqa yachaykunata yupaychana kamachiqkuna munayninwan.

Academiawan Estado hinallataq hawa suyukunapa llaqtasayarinkunawan taripaykuna ruwaqkunata hinallataq musuq yachaykuna qispichimuqkunapa ayninakuyninta kallpanchana.

Tiqsimuyu wasikunawan ayllu llaqtakunata minkachina, imaymana yachaykunata qawarispas, tumpa unayllapaq hinallataq unayniqpaqpas taripay ruwaykuna yanapanankupaq.

Taripay ruwaqkuna qispinanrayku lliwpaq kamasuyupi hayllina, paykunata tiqsimuyu wasikunapi hinallataq taripaq institutokunapi taripayllaman qaykuspa.

Comunidad campesina hinallata nativapa kawsakuyninku puririchisqanpi taripay ruwasqankunata huñuna hinallataq yupaychana.

Pachamamapa kaqninkunamanta canon qusqanku imapaq churasqa kasqanta qatiparina, taripaykuna kusa qispinanrayku.

TARIPAYMANTA:

Lliwnintin suyukunapi pachamamamanta taripaykuna ruwanapaq patachayninkunata qullanana.

Pacha-Kuyu qawariq ruwanata cienciapi, tecnologiapipi hinallataq musuqyachiypi puririchina, Cambio Climáticomanta *Agenda de Investigación* ruwasqankunata qatirispá.

Imaymana taripayta *Cambio Climático* chaymanta *Gestión de Riesgo de Desastres*manta kallpanchana, yachaykuna ayninachisqawan hinallataq aypurinakusqawan qawarisqata, chaynallataq organización científica academiawan kуска ruwasqankuwan.

Riqsiy taripay ruwanakuna kuskanchasqata, yachaykuna ayninasqawan hinallataq aypurisqawan tiqsimuyu wasikunata tinkuchispa, ukunpipas puririchina; pachamamapa hawka kayninmanta musuq ruwaykuna, chuya tecnologiakunata, hukkunatapas qispichinankupaq.

Pacha-Kuyu qawana pukarapa imankunatapas huntachina, wiñay riqsiykunawan qaruykuna kaptin sasichinanpaq.

Tiqsimuyu wasikuna tinkunanpaq yanapana, pachamamamanta yachachiyninkupi, taripayninkupi hinallataq willanakuyninkupipas; lliw llaqtasayarikuna taripay ruwaypi kuskanchasqa kanankupaq.

Yachay taqikuna kaqta kallpanchana, hinallataq musuq taqikunata unanchana, tukuy imamanta riqsiykuna taripanarayku.

Estado llaqtasayarintinkuna willakuykuna taqisqanta, willakuykuna minkaqqunawan lliw runapaq minkachiyninta puririchina.

FORMACIÓN SUPERIORMANTA:

Lliw grado académicopi pachamamamanta yachachinakuyta puririchina hinaspa Pacha-Kuyumanta, takyayninmantapas yachaykunata lliw carrerakunapi qawarinankupaq churanataq.

Yachachiykunapaq allichayta tanqana, pachamamamanta yachaykunata lliw yachaqkuna hapinankupaq.

Yachay wasikunapa yachachinanpaq ruwanankunapi, wiñay riqsiykunata, taripay ruwaykunatapas yupaychasqata churana.

Ciencias marinaspi hinallataq pachamamanta yachaykuna, taripaykuna qatipasqa kananpaq patachayninta hinallataq puririchiyninta qispichina, chaynallataq Pacha-Kuyumanta, takyaymantapas.

QULLQI MASKAYMANTA:

Estadomanta kamachiqninkunata allin qillqakamachikuna taripay ruwanankurayku qispichimunankupaq qayarina, Pacha-Kuyuwan runamasipa sasachakuynin paskarinapaq; hinallataq kayta atin astawan mirachisqa CONCYTECpa qullqi churasqan taripaykuna ruwanapaq.

Kamachiqillqa puririchiqkunata, ruway yanapakuqpa pisiqninkunata mañakuna, taripay ruwaykuna mirananrayku hinallataq taripaqqunata tiqsi muyu wasikunapi canon qullqiwani llamkachi-nankupaq.

ALLIN KAWSAYMANTA:

Lliw runamasiman minkana pachamamata kuyaspa, lliw quwasqanchikkunata takyachiy yachanapaq; hinallataq allin kawsay imayna uywayta qispichina, yachachinakuytapas puririchinataq.

Pachamamapa imayna kasqankunamanta taripaykunata yanapana hinallataq runamasipa tiqsimuyu wasikunapi nanachikuyntapas.

ARÍ NIQKUNA

1	Augusto Castro	Filósofo	Pontificia Universidad Católica del Perú
2	Vilma Méndez	Física	Universidad Nacional de Trujillo
3	Nicole Bernex	Geógrafa	Pontificia Universidad Católica del Perú
4	Dimitri Gutiérrez	Biólogo	Instituto del Mar del Perú
5	Jorge Recharte	Antropólogo	Universidad Nacional Agraria La Molina
6	Eric Cosio	Biólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
7	Zaniel Novoa	Ingeniero Geógrafo	Sociedad Geográfica de Lima
8	Hilda Araujo	Filósofa	Universidad Nacional Agraria La Molina
9	John Earls	Físico - Antropólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
10	Ken Takahashi	Físico	Instituto Geofísico del Perú
11	Miguel Hadzich	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
12	Yamina Silva	Ingeniera	Instituto Geofísico del Perú
13	Wilson Sancarranco	Ingeniero Ambiental	Universidad Nacional de Piura
14	Ana Sabogal	Ingeniera Agrónoma	Pontificia Universidad Católica del Perú
15	Alan Fairlie	Economista	Pontificia Universidad Católica del Perú
16	Hugo Orozco	Ingeniero	Universidad Nacional San Cristóbal de Huamanga
17	Hildegardo Córdova	Geógrafo	Pontificia Universidad Católica del Perú
18	Franco Canziani	Ingeniero	Waira
19	Fernando Roca	Etnobotánico	Pontificia Universidad Católica del Perú
20	Rómulo Bisetti	Ingeniero	Bright Sun Power Perú
21	Carlos Tavares	Geógrafo	Pontificia Universidad Católica del Perú
22	Urphy Vásquez	Ingeniera	Pontificia Universidad Católica del Perú
23	Nilda Varas	Antropóloga	Universidad Nacional Agraria La Molina
24	Oscar Espinoza	Antropólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
25	Karen Price	Ingeniera	CARE Perú
26	Martín Timaná	Ingeniero Forestal	Pontificia Universidad Católica del Perú
27	Luis Enrique Alfaro	Ingeniero	Universidad Nacional de Trujillo
28	Natalie Schulz	Geógrafa	Pontificia Universidad Católica del Perú
29	Jorge Soria	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
30	Milka Tello	Bióloga	Universidad Nacional Hermilio Valdizán
31	Isabel Quispe	Ingeniera	Pontificia Universidad Católica del Perú
32	Elizabeth Silvestre	Meteoróloga	INCLIMA
33	Benjamín Marticorena	Físico	Pontificia Universidad Católica del Perú
34	Grace Trasmonte	Ingeniera	Instituto Geofísico del Perú

35	Jahir Anicama	Médico Veterinario	Universidad Peruana Cayetano Heredia
36	Fabián Drenkhan	Geógrafo	Pontificia Universidad Católica del Perú
37	Julio César Alfaro	Sociólogo	Universidad Nacional Agraria La Molina
38	Fidel Tubino	Filósofo	Pontificia Universidad Católica del Perú
39	Emilio Osorio	Ingeniero Forestal	Universidad Nacional del Centro del Perú
40	Fernando Jiménez	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
41	Fredy Bustamente	Ingeniero	Universidad Nacional San Antonio Abad del Cusco
42	Horacio Zevallos	Biólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
43	Bárbara Matos	Educadora Ambiental	Universidad Nacional Federico Villarreal
44	Alonso Brenes	Geógrafo	Facultad Latinoamérica de Ciencias Sociales-FLACSO
45	Marta Tostes	Economista	Pontificia Universidad Católica del Perú
46	Gina Chambi	Arquitecta	Universidad Nacional Mayor de San Marcos
47	Edgar Sánchez	Biólogo	Universidad Nacional Agraria La Molina
48	Carola Dürr	Dramaturga	Berlin, Alemania
49	Hideo Kimura	Antropólogo	Universidad de Tokyo
50	Julio Sichez	Ingeniero químico	Universidad Nacional José María Arguedas
51	Norma Salinas	Bióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
52	Virginia Bernilla	Ingeniera	Universidad Nacional Micaela Bastidas
53	Juan Julio Zaga	Ingeniero minas	Universidad Nacional San Cristóbal de Huamanga
54	Ana María Rengifo	Ingeniera agrónoma	Universidad Nacional de la Amazonía Peruana
55	Gerardo Damonte	Antropólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
56	Javier Macera	Antropólogo	Instituto de Investigaciones de la Amazonía Peruana
57	Luis Miguel Yamada	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
58	María Valderrama	Bióloga	Universidad Católica de Santa María
59	Carlos Tome	Ingeniero	Universidad Nacional del Callao
60	Roberto Zariquiey	Lingüista	Pontificia Universidad Católica del Perú
61	Franklin Cornejo	Comunicador	Universidad Antonio Ruiz de Montoya
62	Armando Guevara	Abogado	Pontificia Universidad Católica del Perú
63	Walter Roncal	Agrónomo	Universidad Nacional de Cajamarca
64	Pierre Foy	Abogado	Pontificia Universidad Católica del Perú
65	Carlos Bocanegra	Biólogo	Universidad Nacional de Trujillo
66	Fernando Gonzales	Agrónomo	Universidad Nacional Hermilio Valdizán
67	Luis Mujica	Antropólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
68	Ramzy Kahhat	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
69	Ricardo Menacho	Ingeniero	Universidad Nacional del Centro del Perú
70	Homero Ango	Biólogo	Universidad Nacional San Cristóbal de Huamanga
71	Andrés Alencastre	Economista	Universidad Nacional Agraria La Molina
72	Sofía Castro	Economista	Pontificia Universidad Católica del Perú
73	Kember Mejía	Biólogo-Botánico	Instituto de Investigaciones de la Amazonía Peruana
74	José Luis Capella	Abogado	Sociedad Peruana de Derecho Ambiental
75	Juan Ansión	Sociólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
76	María del Carmen Delgado	Bióloga	Universidad Nacional. José María Arguedas
77	Omar Valencia	Filósofo	Pontificia Universidad Católica del Perú

78	Elva Torres	Geógrafa	Universidad Nacional del Callao
79	Helliot Lévano	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
80	Elizabeth Flores	Educadora	Pontificia Universidad Católica del Perú
81	Juan Urrelo	Ingeniero	Universidad Nacional de la Amazonía Peruana
82	Rosa Tafur	Educadora	Pontificia Universidad Católica del Perú
83	Gissella Vásquez	Bióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
84	Pablo Vega Centeno	Sociólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
85	Enrique Alania	Economista	Universidad del Pacifico
86	Carlos Soria	Abogado	World Wildlife Fund for Nature-Perú
87	Cecilia Bautista	Geógrafa	Pontificia Universidad Católica del Perú
88	Lenin Valencia	Sociólogo	Sociedad Peruana de Derecho Ambiental
89	José Távara	Economista	Pontificia Universidad Católica del Perú
90	Bruno Turcq	Geoquímico	Institute de Recherche pour le Développement
91	Auberto Hidalgo	Ingeniero	Universidad Nacional de Tumbes
92	María Victoria Cuba	Socióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
93	Rodolfo Rodríguez	Ingeniero	Universidad de Piura
94	Jorge Tam	Biólogo	Instituto del Mar del Perú
95	José Martín Cárdenas	Biólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
96	Walter Zambrano	Ingeniero	Universidad Nacional Federico Villareal
97	Anita Arrascue	Bióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
98	Alexandra Carlier	Arqueóloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
99	Ana Marlene Guerrero	Bióloga	Universidad Nacional de Trujillo
100	Percy Bobadilla	Sociólogo	Pontificia Universidad Católica del Perú
101	Ian Vázquez	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
102	Betty Chung	Química	Autoridad Nacional del Agua
103	Teresa Oré	Socióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
104	María Antonieta Gutiérrez	Ingeniera	Universidad Nacional del Callao
105	Ronald Gutiérrez	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
106	Katy Alejandro	Química	Universidad Nacional de Moquegua
107	Yolanda Rodríguez	Socióloga	Pontificia Universidad Católica del Perú
108	Eliana Esparza	Química	Pontificia Universidad Católica del Perú
109	Fabián Limonchi	Químico	Pontificia Universidad Católica del Perú
110	Gabriela Salmón	Bióloga	Johns Hopkins University
111	Julio Acosta	Ingeniero	Pontificia Universidad Católica del Perú
112	María Isabel Merino	Ciencias Políticas	Pontificia Universidad Católica del Perú
113	Rosario Guevara	Abogada	Consortio Derecho Ambiental Foy y Valdez

RIMAYKUNA / GLOSARIO

A

Akllasqa uywakuna	: Especies clave
Allin kawsay	: Ética
Allin takyasqa kayninpaq	: Criterios de sostenibilidad
Allinnin kaqninta akllaspa	: Ventajas comparativas
Allinpaq kaq	: Adecuado
Allpakunapa wakchayaynin	: Deterioro de suelos
Allpapacha	: Geografía
Allpapacha pataychaynin	: Ordenamiento territorial
Allpapacha, suyu	: Territorio
Allwisqahina, churasqa	: Integrado, involucrado
Ancha ancha llakiman qaykusqa	: Riesgo de colapso
Ancha piñasqa	: Exacerbado
Anchata takyachina	: Ampliar sostenidamente
Apaykusqa	: Incorporado
Aqarwaykuna	: Plagas
Arí niy, allin niy	: Aprobar, acceder, aceptar
Asuykuy, anchuykuy	: Acercarse, aproximarse
Atipay	: Enfrentar, afrontar, poder hacer
Atiyin	: Capacidad
Awqanakuy harkay	: Evitar conflictos
Ayllu markakuna tupuna	: Modelo a escalas locales
Aypurinakusqa yachaykuna	: Transdisciplinario
Ayqisqa llaqtakuna	: Poblaciones desplazadas

Ch

Chala kawsaykuna	: Ecosistemas litorales
Chalapacha	: Marino costero
Chaqrusqa, chapusqa	: Mezclado, caótico
Chaqusqan, qarusqan	: Impacto (del cambio climático)
Chaqwa, pantasqa	: Caos, confusión, desorden
Chawpinchay	: Centralizar
Chawpinpi kaq, sunqun	: Central, elemento básico
Chika chikan	: Relativo

Chiki, waqlli	: Daño, riesgo de desastre
Chikikuna mana kananpaq	: Prevención de riesgo de desastres
Chiqap, takyasqa	: Verdad, seguro, firme, contundente
Chiqisqa	: Disperso
Chulla kawsaylla tarpuy	: Monocultivo
Chullachasqa	: Desigual, desigualdad
Churanakuy	: Constituir comité, delegarse responsabilidades
Churapakuy, ustuchiy	: Incluir, insertar
Chuya qichu	: Tecnología limpia
H	
Hallakunanpaq ruwaynin	: Estrategia de adaptación
Hallakuy	: Adaptarse, aclimatarse, acostumbrarse
Hanka urqu	: Alta montaña
Hapiy, sipuy	: Capturar, retener
Hatalliy, churakuy	: Usar
Hatun sasachaykukuna	: Serios problemas
Hatunyaynin, mastaynin	: Ampliación
Haylliy, willakachakuy, puririchiy	: Fomentar, promover
Hinay, churay, yaykuchiy, kuskachay	: Incluir
Huñunakuspa	: Reunidos, agrupados
I	
Illaqnin, pisiqnin	: Lo que falta, necesidad
Imaymana Ilaqtasayarikuna	: Organismos públicos y privados
Indígena Ilaqtakuna	: Pueblos indígenas
Iqu, usya, unqu, umpu	: Frágil
K	
Kallpachanakuy	: Hacer sinergias
Kallpanchay	: Fortalecer, reforzar, incentivar
Kamachikuykuna	: Políticas
Kamaqkuna, munayniyuqkuna	: Decisores
Kamarichinakuy, Ilaqtayay haypaynin	: Gobernabilidad
Kamasqa	: Preciso, sistema, ordenado
Kamasqa patachaynin	: Gestión integrada
Kamasqa/tinkisqa willana	: Sistema de información
Kamasuyu	: Sector
Kamasuyu tinkunachisqa	: Intersectorial
Kanchay, qaykuy	: Acorralar, encerrar
Kawsay pacharayku	: Por el medio ambiente
Kichkichisqa	: Aglomerado
Kitisuyu kamasqa patachaynin	: Gestión integrada de cuencas
Kitisuyu, yaku-unupa ñawinpachakuna	: Cuencas
Kusa qichu	: Tecnología eficiente

Kusa ruwanapaq	:	Instrumento apropiado, eficaz
Kutipakuynin	:	Respuesta agría, contestación
L- LI		
Laqay	:	Parchar, remediar
Llaki, muchuy	:	Desastre
Llakikuy	:	Preocupación
Llakllachin, manchachin, chaqun	:	Perturba, da miedo, destruye
Llankinakuy	:	Intercambiar
Llaqta patachasqa	:	Organización de pueblo
Llaqtasayari	:	Institución
Llimpachiy	:	Elevar el nivel (de agua)
Llimpayninkuna	:	Inundaciones
Lliwpaq kamachikuna	:	Políticas públicas
Lliwpaq marka/pacha	:	Espacio público
Lliwpaq rimariy	:	Pronunciamiento público
M		
Mamaqucha	:	Océano
Mana munaychasqa/supaychasqa	:	Sin capacidad/ energía/valor
Marka	:	Exigir
Matiy	:	Ciudad, pueblo
Musuqyasqa supay	:	Energía renovable
Musyaynin	:	Prevención
N		
Nanachikuy	:	Responsabilidad, compromiso
Niraqchasqa kamachi	:	Protocolo estandarizado
Niyku/ niniku	:	Consideramos, decimos
Niykuman	:	Proponemos
Ñ		
Ñakariy/chikiman yaykuynin	:	Riesgo
Ñawinchaynin, qawariynin	:	Enfoque
Ñawpa riqsiy, wiñay yachay	:	Conocimiento ancestral
Ñawray kawsaykuna	:	Biodiversidad
Ñawray patakuna	:	Diversas escalas/diversos niveles
P		
Pacha-Kuyu	:	Cambio Climático
Pachakuyuman hallaynin	:	Adaptación al cambio climático
Pachakuyupa chaqusqan/qarusqan	:	Impacto de cambio climático
Pachamama	:	Medio ambiente, tierra
Pachamama sasachakuynin	:	Crisis climática
Pachamamapa churmichakuynin	:	Fenómenos ambientales
Pachamamapa qulluynin	:	Degradación del ecosistema
Pachamamapa sasachakuy/muyuriynin	:	Evento climático, cambio ambiental

Pachamamarayku qarqusqa	: Desplazado ambiental
Pachamuyu	: Clima
Pachamuyu qawana	: Observatorio climatológico
Paqarichiy, qallarichiy	: Generar
Paqlayay	: Sabanización
Paqta	: Equitativo
Patachaynin	: Gestión, planificación
Puririchiy	: Implementar
Puririyinimanta	: Metodología
Purun supi	: Gas natural
Purun, sallqa	: Naturaleza
Puturichiy	: Publicar, difundir
Q	
Qalayasqa	: Desertificación
Qaruy, llakllachiy, chaquy	: Afectar, impactar
Qatipay	: Evaluar, fiscalizar
Qatipay, pusariy, qawariy	: Monitorear
Qatiquati, sinrichasqa	: Ordenado, formado
Qawanapaq pukara	: Torre de monitoreo
Qayllas, yaqa lliw	: Mayoría o casi todos
Qichu	: Tecnología
Qichwa urqkuna	: Andes tropicales
Qillqakamachi, kamachina	: Norma, ley
Qispiypa tupuynin	: Modelo de desarrollo
Quchamama	: Océano
Qullana	: Prioritario
Qullqi tariy	: Ingresos económicos
Qullqichay	: Inversión
Qumiryachiy	: Crecimiento Verde
Qunku	: Hedor, gas tóxico
Quñirichinapaq wasichay	: Instalar invernaderos
Quñirichiy supikuna	: Gases del efecto invernadero
R	
Rimanakuy	: Diálogo
Rimariyku, rimariniku	: Nos pronunciamos
Riqsiy	: Conocer
Riqsiqkuna	: Académicos
Ritikuna, hanka urqkuna	: Glaciares
Ritikunamanta	: Glaceológico
Ritimanta, pacha riti	: Criósfera
Ritipa qulluynin	: Perdida glaciar
Runamasi chullachasqa	: Desigualdad social
Runamasirayku	: Por Lo social
Runapa atiyin/yachaynin	: Capacidad humana

Runayasqa, llaqtayasqa	:	Ciudadanía
Runayayninwan sayan/churakun	:	Participación ciudadana
Ruruynin	:	Productividad
Ruruynin qullun	:	Baja productividad:
Ruwanakuna patachaynin	:	Gestión de planes/programas
Ruway, ruray	:	Hacer, practicar, realizar, ejercer
Ruwaynin	:	Estrategia

S

Sacha qulluynin, paqlayaynin	:	Deforestación
Sacha-sacha, yunka	:	Bosque
Saqisqa, purmasqa, wischusqa	:	Abandonado
Saqiy	:	Dejar, abandonar
Sasachakuy	:	Dificultad, problema, crisis, desafío
Sasachakuykuna paskariy	:	Resolver problemas
Sasichiy	:	Disminuir, mitigar
Sayapakuy	:	Favorecer
Sayariynin, hatariynin	:	Participación activa
Sullmaynin	:	Erosión
Sunqunchay	:	Acordar
Sunqunnin, kaqnin	:	Derecho
Suña	:	Economía
Supay	:	Energía, potencia
Supaychasqa kallpa	:	Potencial energético
Supaychay	:	Energizar
Supaykuna musuqayayninmanta	:	Sobre energías renovables
Supi	:	Gas
Sutilla, rikuriynin	:	Evidente

T

Takyachiy, sayarichiy	:	Sostener
Takyachiy manta	:	Sobre desarrollo sostenible
Takyasqa	:	Sostenible, firme, estable
Takyasqa mikuykuna	:	Seguridad alimentaria
Takyasqa supaykuna	:	Seguridad energética
Taniy, pisichiy, usiachiy	:	Mitigar
Taripay	:	Investigar
Taripay ruwanakuna	:	Programas de investigación
Tikrakuynin, hukmanyaynin	:	Cambio, transformación
Tinkinachiy	:	Articular
Tinkipacha	:	Ecosistema
Tinkusqa kamasuyukuna	:	Intersectorial
Tinkusqa qatipa qkuna	:	Redes de monitoreo
Tiqsimuyu wasi	:	Universidad
Tiqsimuyuntinpi pachakuyu	:	Cambio global
Tupusqa, qawarispa qatina, kamasqa	:	Modelo

U

Ukusunqu	: Conciencia
Umpuyay, unquyay, wakchayay	: Debilitamiento
Unancha	: Signo
Unanchay, paqarichiy, kamay	: Crear
Uywanakuy	: Interculturalidad
Uyway	: Cuidar, acoger, criar, atender
Uywaynin	: Cultura

W

Wachusqa	: Separado
Wakchayaynin, qaqrayaynin	: Deterioro
Waqli ruwaykuna	: Prácticas de corrupción
Waqliynin, suwakuynin	: Corrupción
Willakuy	: Declaración
Willana	: Información
Willaykuna/yachaykuna taqisqa	: Base de datos
Wiñay, qispiy, puririy, mallway	: Desarrollar
Wiñay/ñawpa riqsiy	: Conocimiento tradicional
Wiñaypaq takyasqa	: Desarrollo sostenible
Wiñaypaq/takyasqa markakuna	: Ciudades sostenibles
Witiy	: No cumplir, traicionar, defraudar

Y

Yachaykuna ayninachisqa	: Interdisciplinario
Yachaykuna huqariy	: Recolección de data
Yakupi kawsaqkuna	: Recursos hidrobiológicos
Yaku-unu	: Agua, recurso hídrico
Yaku-unu pisiyaynin	: Escasez de agua
Yaku-unu puririyaynin	: Flujo hídrico
Yaku-unu usuyaynin/qulluyaynin	: Pérdida de agua
Yaku-unupa kamasqa patachayaynin	: Gestión integrada de agua
Yaku-unupa supayaynin/kallpan	: Potencial energético del agua
Yanapakuy	: Contribución
Yanapasqa kasqanrayku	: Subvencionado:
Yanqanchay	: Fracasos, pérdida
Yawyay	: Degradar, desgastar, usar, degradar, explotar
Yupaychay	: Respetar
Yuyaymanay, hamutay	: Reflexión, análisis

Se terminó de imprimir en
los talleres gráficos de
Tarea Asociación Gráfica Educativa
Psje. María Auxiliadora 156, Breña
Correo: tareagrafica@tareagrafica.com
Teléf.: 332-3229 Fax: 424-1582
Noviembre 2014, Lima - Perú